

ՊՐՈՖԵՍՈՐ Հ. Ծ. ՍԻՐՈՒՆԻ (Մահվան առաջին տարեկիցի տոթիվ)

1973 թ. ապրիլի 7-ին Բուխարեստում վախճանվեց բազմավաստակ հայագետ և արևելագետ, գրող և հրապարակագիր, աղբյուրագետ և հասարակական բազմաբեղուն գործիչ, Ռումինիայի արևելագետների ընկերության պատվավոր նախագահ պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունին:

Կսկծալի եղավ իր կորուստը մանավանդ հայագիտության համար: Հատկապես շատ ցավալի էր նրա մահը այն պատճառով, որ նա լիովին կարող էր իր թողած հարուստ ժառանգության վրա ավելացնել բազմաթիվ այլ նորեր ևս:

Հ. Ծ. Սիրունին ծնվել է 1890 թ. ապրիլի 6/18-ին Ադաբազարում, Կ. Պոլսում, ավարտելով Կեդրոնական վարժարանը, նա իր բարձրագույն ուսումը ստացել է տեղի իրավաբանական համալսարանում (1909—1913 թթ.): Դեռևս աշակերտական գրասեղաններից 1905 թ. Սիրունին սկսեց աշխատակցել «Մասիս» հանդեսին, իսկ նրա բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն («Մթնշաղ» խորագրով լույս տեսավ 1908 թ.: Վերջինիս հաջորդեց «Դեպի տաճարն հրաշքին» նոր ժողովածուն (1913 թ.), գրեց նաև արձակ էջեր և այլն:

Հ. Ծ. Սիրունին միաժամանակ զբաղվեց նաև հրապարակագրությամբ, նախ «Արեւիկե»-ի և «Սուրհանդակ»-ի խմբագրություններում և ապա «Ազատամարտ»-ում, հիմնադրապես: Կարևոր մասնակցություն ունեցավ Կ. Պոլսի խանդավառ մշակութային կյանքին, նվիրվելով հայ թատրոնի, մարզական և մշակութային ընկերակցությունների ստեղծման և կամ աշխուժացման աշխատանքներին: Անմոռանալի են մնում նրա նախաձեռնությամբ 1913 թ. Զոհրապի, Վարուժանի, Սիամանթոյի և մեր նշանավոր այլ գրողներին նվիրված գրական ասուլիսների կազմակերպումը և համանուն պարբերականի ստեղծումը: Սիրունին դարձյալ Կ. Պոլսում նախաձեռնությունը ստանձնեց Մեծ դարադարձի հանդիսություններին և նույն 1913 թ. Դանիել Վարուժանի հետ խմբագրեց ու հրատարակեց «Նաասարդ»

գրական և գեղարվեստական տարեգիրքը: 1914 թ. առանձին լույս տեսավ նաև նրա «Զինվորական բառարանը»:

Մեր մշակույթի ավագագույն դեմքերից մեծ մասի նման Սիրունիի կյանքի ճանապարհը ևս շատ փշոտ է եղել: Դեռևս նա աշակերտ էր, երբ համիդյան օրերին նրան բանտարկեցին: 1913 թ. երիտասարդ թուրքերը նրան արգելափակեցին, իսկ 1915 թ. մեծ եղեռնի օրերին նա հրաշքով վերապրեց չորս տարի մնալով ծվարած մի տան ձեռնահարկում, դիմագրավելով բազում մղձավանջային արհալիրքների, սակայն անգամ այդ դժնդակ օրերին նա երբեք վայր չդրեց գրիչը իր ձեռքից և շարունակեց ստեղծագործել:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Սիրունին դարձյալ կարևոր մասնակցություն ունեցավ Կ. Պոլսի մշակութային կյանքին: Նրա ճիգերին շատ բան է պարտական նորաստեղծ «Հ. Մ. Ը. Մ.»-ը, «Հայ Տրամաթիքը», Կոմիտասյան հանձնախումբը, Արվեստի տունը և այլն: Նա 1920 թ. ընտրվեց երեսփոխան, Ազգային ժողովում:

1922 թ. տիրող քաղաքական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով Սիրունին ստիպվեց թողնել Կ. Պոլիսը և մեծանուն գիտնական ու հայագետ Նիկոլա Յորգայի խորհրդով և անմիջական աջակցությամբ ընտանյոք իր մշտական բնակությունը հաստատեց Բուխարեստում: Այստեղ նա կարելի էր մասնակցություն ունեցավ հայ գաղթավայրի հասարակական-մշակութային կյանքին: Կ. Պոլսում և Բուխարեստում նա խմբագրեց և հրատարակեց 16 անուն պարբերականներ և գրեց 17 անուն թատերախաղեր: 1923—1926 թթ. Բուխարեստում նա լույս ընծայեց «Նաասարդ» արվեստի և գրականության ճիշ պարբերականը, ուր ձգտեց պահպանել 1913 թ. Կ. Պոլսում Դանիել Վարուժանի հետ հրատարակած համանուն տարեգրքի ավանդույթները: Այստեղ ի հայտ եկան ոչ միայն սփյուռքահայ, այլև Հայաստանի գրողներից շատերի ստեղծագործությունները:

Օժտված բացառիկ աշխատասիրությամբ Սիրունիի թողած ժառանգությունը այսօր անհավատալի ծավալի է հասնում և թվում է պատկառելի նույնիսկ մի ամբողջ գիտա-հետազոտական հիմնարկության համար: Նրա գրական գործերն ու հայագիտական երկերը հասնում են շուրջ 1000 մեմագրության և հոդվածի:

Միայն նրա գրած կենսագրական բնույթի դիմաստվերների շարքը բազմաթիվ հատորներ կարող է կազմել: Դրանից դուրս, մեմագրական բնույթի ծավալուն գործերից են Դանիել Վարուժանին նվիրված հատորը (1940), ինչպես նաև Եղիշե արքեպ. Դուրյանի, Գարեգին արքեպ. Խաչատուրյան-Տրսայիզոնցու, Մաղաթիս արքեպ. Օրմանյանի, «Կոմիտասին հետ», «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված ստվար գործերը: Ունի նաև «Ջոհրապը և իր ժամանակը» երկու հատորանոց աշխատությունը, որը մեծ գրողի կյանքի ու նրա ժամանակաշրջանի ամենակատարյալ հայելին է հանդիսանում, գրված ականատեսի բազմաթիվ հուշերի հիման վրա:

Սիրունի-հայագետը մեծ երախտիք ունի հայ ժողովրդի հին, միջին և նոր պատմության, հայ հին և նոր գրականության, ձե-

ռագրագիտության, աղբյուրագիտության, մատենագիտության, հայ բանարանագրության և բարբառագիտության, հայ թատրոնի պատմության և այլ հարցերի ուսումնասիրության ուղղությամբ:

Նա ուսման հայ գաղութի պատմության խոշորագույն հետազոտողն էր և ընդհանրապես հայ գաղթականների պատմության լավագույն գիտակներից մեկը: Մեծ թիվ են կազմում նրա ուսման հայերի պատմությանը նվիրված հայերեն և ռուսերեն լեզվով լույս տեսած գործերը, որոնք նոր խոսք են հիշյալ գաղութի մշտնապատ պատմության համար: Հայագիտության մեջ խոշոր ներդրում է նաև «Պոլիսը և իր դերը» հինգ հատորանոց կոթողային գործը, որի երկու հատորները արդեն իսկ լույս են տեսել: Բազմալատակ երախտավորը մինչև իր վերջին շունչը աշխատում էր «Հայ եկեղեցին Հարավ-Արևելյան Եվրոպայի մեջ» եռահատոր աշխատության վրա, որը փաստորեն հանդիսանում է նաև Ռուսիայի, Հունգարիայի և Լեհաստանի հայերի պատմությունը:

Պրոֆ. Սիրունին խոշոր ավանդ ունի հայ մշակույթը և պատմությունը ուսման կամ հասարակականությանը ճանաչելի դարձնելու և հայ-ռուսական դարավոր բարեկամության ամրապնդման գործում: Այս առումով բավական է միայն հիշատակել հայ մշակույթի պատմությանը նվիրված «Անի» ուսման եռամսյա պարբերականը (1935—1938 թթ.) և համանուն տարեգիրքը երկու ստվար հատորներով (1941—1942—43 թթ.), որոնք կազմում են ավելի քան 2000 էջ և իրավամբ դրանք կարելի է համարել ուսման լեզվով գրված հայագիտական հանրագիտարան: Նրա այդ աշխատանքների շնորհիվ է, որ ընդհանուր համակրություն ստեղծվեց երկրում դեպի մեր ժողովուրդը և բազմաթիվ ուսման գիտնականներ սկսեցին զբաղվել հայագիտությամբ:

Իբրև հայ-ռուսական բարեկամության մեծ ջատագով՝ Սիրունին 1938 թ. օգոստոսի 21-ին Վրդենի դե Մունտեում արժանացավ Նիկոլա Յորգայի մախազահությանը «Լիզա Կուլտուրայի» կողմից կազմակերպված պատվո ընդունելության: Այս առթիվ «Լիզա Կուլտուրայի» կողմից նրան տրված վրկայագրում ասված էր. «Բարեկամական մեծարանք «Լիզա Կուլտուրայի» կողմից ար. Հ. Մ. Սիրունին, հավատարիմ գաղալի իր ազգին, որ մշակույթի մարզի վրա աշխատեցավ զմայելի եռանդով ամրապնդելու համար կապերը ուսմանը և իր ազգին միջև»:

Հ. Մ. Սիրունի, Նիքոլա Երկային հետ, Անթիլիս, 1972, էջ 392:

Ռումինիայում պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունիի կատարած հասարակական աշխատանքների թվում հիշատակության արժանի է՝ «Հայ մշակույթի տան» ստեղծումը, իր թանգարանով, մատենադարան-ընթերցարանով և մշակութային շրջանակով:

Պրոֆ. Սիրունին խոշոր արևելագետ էր: Մեծանուն ռումինացի գիտնական և հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Նիկոլա Յորգայի անմիջական ցուցմունքներով և գործակցությամբ, իր արևելյան լեզուների և աղբյուրների իմացությունը ի սպաս դրեց արևելագիտությանը, դառնալով նրա կարկառուն ներկայացուցիչը Ռումինիայում: Ինչպես նշում է վերջերս նրա մահվան առաջին տարեկիցի առթիվ Ռումինիայի արևելագետների ընկերության ժամանակավոր նախագահուհի պրոֆ. Կորինա Նիկոլեսկուն. «Սիրունի կհանդիսանա ռումինական պատմական գիտության մեջ արևելագետներու ամենն բեղմնավոր և գործունյա հետազոտողը: Անոր մեծագույն արժանիքը այն է, որ շահագրգռությունը արթնցուցած է խումբ մեր իրիտասարդներու արևելյան պատմության և մշակույթի հանդեպ, մարզեր, որոնք երեք տասնամյակ առաջ շատ հեռացած կնկատվեին ռումեն աշխարհի արդի ըմբռումներ»: Իբրև Ռումինիայի արևելագետների ընկերության պատվո նախագահ «Սիրունի հաստատ հիմերը դրած է շենքի մը, որուն կառուցումը պետք է շարունակվի նոր սերունդներուն կողմէ, որոնք ունին այսօր իրենց տրամադրության տակ աշխատանքի, տեղեկանքի ու արժեքավորելու շատ ավելի կազմակերպված միջոցներ, քան անցյալին»²:

Նշենք, որ նրա անունը սերտորեն կապված է մնում Ռումինիայում արևելագետների պատրաստման գործի հետ: Մեծ թիվ են կազմում նրա կողմից հրատարակված հանդեսներն և թուրքերեն լեզուներով այն աղբյուրները, որոնք նոր լույս են սփռում Ռումինիայի պատմության վրա: Սիրունին ռումինացի բազմակատակ հայագետ պրոֆ. Վլադ Բընըցեանուի հետ հիմնադիրներից մեկը եղավ Ռումինիայի արևելագետների ընկերության և նրա «*Studia et Acta orientalia*» գիտական աշխատությունների ժողովածուին: Արևելագիտական նրա տրամաշարժ աշխատանքներից մեկն է ռուսական կողմնորոշման մեծ ջատագով Մանուկ բեյ Միրզայանի արխիվի ուսումնասիրմանը և փաստաթղթերին նվիրված նրա բազմահատոր գործը: Նրա այդ անտիկ գործը ռումինացի գիտնականների գնահատմամբ կոչված է մեծ լույս սփռելու Հարավ-Արևելյան

Եվրոպայի ժողովուրդներից շատերի անցյալի վրա:

Պրոֆ. Սիրունին ապրելով հայրենիքից հեռու միշտ զգացել է հայրենի հողի կենարար ուժը: Նա դեռևս 1924 թ. Բուխարեստի իր «Նաասարդ»-ում գրել է. «Հայրենի հողի վրա է, որ պիտի կեդրոնանան վերջ ի վերջո մեր բոլոր հիգերը, մեր հայրենի մշակույթը վերստեղծելու համար: Դուրսը թափված, սերմերը, որքան ալ զորավոր ըլլան չեն կրնար փոթորիկներուն դիմանալ»³:

Դեռևս 1938 թ. Սիրունիին պատվին իր խոսած ճառում Նիկոլա Յորգան մարգարեական շնչով գուշակել էր, որ հայ մշակույթի անխոնջ մշակը մի օր տեսնելու է Հայաստանի հարությունը: Եվ իսկապես նա արժանացավ հասնելու այդ օրվան:

Տ. Տ. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հրավերով 1965 թ. մինչև 1971 թ. իր դեպի հայրենիք կատարած հինգ ուխտագրանցությունների ընթացքում հայագիտության գնահատելու նոր լիցք ստացավ: Միշտ կարելի էր տեսնել նրան երիտասարդական մեծ խանդավառությամբ լցված: Նա մայրաքաղաքի հայագիտական գրեթե բոլոր ինստիտուտներում և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում կարդաց շուրջ 100 դասախոսություններ: Սիրունին մեծ թվով ուսումնասիրություններ և հոդվածներ հրատարակեց սովետական Հայաստանի գիտական բազմաթիվ հանդեսներում և թերթերում:

Հայրենիքից վերադարձին նա գրում էր. «Երջանիկ եմ կազդույրին համար, զորս հետս բերի հայրենի հողեն և գուրգուրանքին համար, որ ինձ տրվեցավ վաշելել հայ մտավորականության բոլոր խավերեն: Խրթան մըն էին ինձ անոնք՝ արհամարհելու տարիներուն թիվը, որ ուներում կը կքի, և լրացնելու խղճի պարտքերը, զոր դեռ ունիմ դեպի մեր մեծ ռահվիրաները»⁴:

Պրոֆ. Սիրունիի կողմից հայ մշակույթին մատուցված մեծ ծառայությունները բարձր գնահատվեցին թե՛ Սփյուռքում և թե՛ Հայաստանում: Նրա ծննդյան 80-ամյակը մեծ շուքով նշվեց Սփյուռքի տարածքի վրա և Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայում: Բազմաթիվ հայ և օտար անվանի գիտնականներ իրենց ելույթներում մեծարեցին և բարձր գնահատեցին նրա անձն ու վաստակը: Նա Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա.-ից արժանացավ ս. Գրիգոր Լուսավորչի ադամանդակոտ առաջին կարգի

³ Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտ, Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր VII, Երևան, 1967, էջ 585:

⁴ Հ. Ծ. Սիրունի, Նիքոլա Երկաթին հետ, Անթիլիաս, 1972, էջ 455—456:

² «Նոր կյանք», Բուխարեստ, 1974, ապրիլի 5, № 14(1214), էջ 2:

շքանշանի, Մաշտոցյան Մատենադարանի տնօրենությունը նրան շնորհեց Մեսրոպ Մաշտոցի մեդալ, և այլն:

Հ. Ծ. Սիրունիի ստեղծագործական կենսագրության մեջ հատկապես նրա կյանքի վերջին 10—15 տարիներին մեծ թափով մնայուն արժեքի հայագիտական գործերի ստեղծման հիմնական ոգեշնչողները հանդիսացան Մայր Աթոռն ու Մայր Հայաստանը: Հատկապես Վեհափառ Հայրապետի՝ Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի և հայրենի գիտնականների և գիտական հաստատությունների կողմից նրա նկատմամբ ցուցաբերված գորգորանքն ու խանդավառանքը Վեհափառի բառերով ասած «տառապանքների մեջ աննահանջ կորուվով ու նվիրումով հայ մշակույթին ծառայող այդ մեծ նվիրյալին գրգիռ դարձան ապրելու իր կյանքի ոսկյա շրջանը և ստեղծելու բացառիկ արժեքի իր ծավալուն մենագրությունները:

Պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունիի մահով ընկավ ավյուրքահայ հայագիտության կաղնին...

Նրա կորստից վեց ամիսներ հետո եղանք Բուխարեստում, իր տանը... Սակայն չկար այլևս Բուխարեստի ճգնափորը, ինչպես սիրում էին նրան կոչել, թափուր էր նրա աշխատանքային խուցը, ուր գիշեր ու ցերեկ նա տքնում էր հակառակ իր վատթար տեսողության և առողջության: Նրա ձեռագրերը ու գրադարանը փոխադրվել էին Պետական արխիվների վարչություն: Տանը մնացել էր միայն իր հավատարիմ քեռին՝ օրիորդ Անժելը, որ հսկում էր մնացած վերջին մասունքների վրա... Նա ինձ նվիրեց անխոնջ պրպտիչի վերջին հրատարակված գործը՝ «Նիքոլա Եորկայի հետ» 462 էջանոց սովոր հատորը, որ արժանացել էր Հայկ Սերենկոյան գրական մրցանակին, և նրա հեղինակը մահից միայն մի շաբաթ առաջ էր տեսել այն մեծ ցնծությամբ...

Այդ մասին պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունին 1972 թ. օգոստոսի 20-ին հիշյալ գրական մրցանակի հանձնախմբին ի միջի այլոց գրել էր. «Երևու ամսվան ընթացքին կրկնվող սրտի զույգ մը տազնապե հագիլ պթափած՝ երբ միտք ակամա կերթար դարակներու մեջ դիզված նյութերուն, որոնք որք կրնային մնալ հանկարծ...» լսում է իր «Նիքոլա Եորկայի հետ» աշխատության մցանակի արժանանալը, որը կարևոր իրադարձություն էր համարում նա իր կյանքում: Նա այդ մասին գրել է. «Հավատացե՛ք՝ իսկական ճիգ մը պետք եղավ զսպելու համար հուզումը, գործին կուգար պատճառել Ջեր որոշումը, հոգեկան այնպիսի դրության մը մեջ, ուր ամեն վայրկյան ինձի կը հաճախեք դառն այն մըտածումը թե հանուն ինչի՞ է այս համառությունը՝ չբաժնվելու աշխատանքի սեղանին և դիտելու համար նյութերը, որոնք անընդհատ կը դիզվին հոն»⁵:

Այժմ երբ նա այլևս չկա, պետք է որք չըթողնել նաև նրա մյուս ավարտված գործերը և անհրաժեշտ է մտածել նրանց շուտափույթ տպագրության մասին:

Այո՛, չկա՛ այլևս Վարուժանի ու Սիամանյոյի, Կոմիտասի և Ջոհրապի անմահ սերունդը մեզ հետ կամրջող անձնավորությունը, մեզ հետ չէ այլևս հայագիտության բազմալատակ երախտավորը, սակայն կա՛ իր թողած տպագիր և անտիպ մեծ ժառանգությունը, որի հետզհետե հրատարակումը կոչված է է՛լ ավելի նպաստելու հայ մշակույթի գանձարանի հարստացմանը և միշտ վառ պահելու նրանց երկնող հեղինակի հիշատակը:

⁵ Հ. Ծ. Սիրունի, Նիքոլա Եորկայի հետ, Անթիլիաս, 1972, էջ 7:

